

LIETUVIŲ TRADICIJOS PERDAVIMAI. TRADICIJA IR KONTEKSTAI

Pirmoji sintezė. Baltų kultūra, pasak M. Gimbutienės, buvo stipriai veikiamą senosios Europos religingumo stiliaus, kuris akcentavo moteriškąjį pradą, gimdančią Deivę ir deives, jos hipostazes, bei indoeuropietiško „antsluoksnio“ – vėliau atsiradusio klajoklinio religingumo, kur svarbūs dangiški motyvai, dangaus dievai, vyriški dievai. Tad baltų religijos pirmiausia yra „sintetinės“ religijos, kurių pagrindas – senųjų moteriškų autochtoninių ideologijų bei religinių vaizdinių ir nomadinių ideologijų junginys. Tai nėra koks išskirtinis bruožas: Eurazijoje chtoniškoms ir dangiškomis jungtims atstovavo ir graikai, ir keltai, ir germanai, ir Rigvedos epochos arijai; ir galiausiai tokios autochtoninės ir nomadinės jungtys būdingos ir Artimųjų Rytų religijoms, kurios iš dalies irgi yra klajoklių ir žemdirbių religijų sintezės. Ir žydų religija buvo tokia pati sintezė, tik pranašai pašalino chtoniškuosius elementus iš tokios sintezės ir išskyrė vieną vienintelį dangišką Dievą, taigi išgrynino klajoklinę dangaus skliauto religiją, rekonstravo ją. Panašiai vyko ir zaratustrizme, kur kadaise ir Indijos arijams pažįstamas dievas Indra tapo demonų valdovu; visi dievai – ir chtoniški, ir nechtoniški – buvo pranašo Zaratustros eliminuoti arba paskelbti „už teologijos ribų“ ir iškeltas vienas vienintelis Ahūra Mazda, Didysis Viešpats, dangiškas Dievas, greta kurio kiti dievai liko bereikšmiai. Bene toliausiai tokio redukavimo keliu nuėjo ne žydų pranašai, o Buda, kuris eliminavo ne tik dievus, bet ir Dievą, dievus, aukojimus *etc.* Kitas klausimas, kad Eurazijoje ne kiekviena religija susilaukdavo savo pranašų ir reformatorių, kaip jų nesulaukė nei graikai, nei germanai; tačiau sintezė vyko bemaž kiekvienoje religijoje, jei ne sąmoningai, tai veikiant ilgalaikiams procesams pasiekdavo ir įtvirtindavo bemaž tas pačias, artimas religingumo formas.

Antroji sintezė. Kalbant apie lietuvius, pirmiausia prisimintina, kad mūsų tauta, kalba, pagrindiniai ritualai, nors ir labai archajiški, susiformavo ar veikiau iš bendro baltų masyvo išsiskyrė maždaug apie 500 m. po Kr., tautų kraustymosi Europoje pabaigoje, ir galima nutuokti, kad vienas baigiamųjų lietuvių formavimosi etapų ir buvo kažkokie įvykiai, inspiruoti būtent šio tautų maišymosi etapo pabaigoje. Matyt, tai buvo vienos iš Baltijos pakrančių, tikriausiai baltiškos kilmės genčių, sugrįžimas į savo ankstesnes gyvenamąsias vietas, tapęs akstinu vėlesnei genčių konfederacijai, padėjusiai pagrindus Lietuvos valstybei jau istoriniais, šaltinių rėpiamais laikais. Tai buvo dar viena sintezės dingstis, galimybė ir būtinybė.

Galingos gentys, padėjusios pagrindus prūsams šioje antrojoje sintezėje, kiek galima atsekti iš legendų, reformavo vietos religingumą taip, kad jame nebeliko nė vienos deivės, bet iškilo stiprūs dievai su centralizuotais kultais ir pagal „keltišką pavyzdį“ sutvarkyta žynių luomo dominuojama visuomenė. Latvių protėviai, kaip galima spręsti, šios sintezės nepatyrė – čia suvešėjo labai archajiški religiniai elementai, panašūs į šintoizmą su vyraujančiomis moteriškomis dievybėmis. Atrodo, latvių religinė situacija rutuliojosi be didelių reformatoriškų ideologinių šuolių, tikriausiai antrosios sintezės jiems neprireikė. O lietuviai reformų neabejotinai patyrė – tai liudija jų legendinė tradicija ir tam tikras „apgalvotas“ religingumo stilius, tarsi randantis kompromisą tarp latvių religijos matricentrizmo ir radikalaus prūsų maskulinizmo. Ir tai, kad religinės inovacijos religinėje tradicijoje priskiriamos ne žyniams, o valdovams. Kunigaikštis Šventaragis įsteigė aukštuomenės nekrokulto centrą Vilniuje, jo sūnus Skirmantas pastatė pagrindinę Perkūno šventovę toje pačioje vietoje, o dar iki tol lietuvių valdovai po mirties vėlyvosios antikos pavyzdžiu būdavo paskelbiami dievais ir jų laidojimo vietos tapdavo ištisų apylinkių nekrokulto centrais. Šios sintezės ar nuolatinio kelis šimtus metų trukusio reformavimo būdu atsirado lietuvių oficialioji religija, kuri valstybėje ideologiškai

vyravo XIII–XIV a. ir kuri neabejotinai buvo šios antrosios reformacijų bangos padarinys. Tiesa, veikiausiai šitos reformos nebuvo tokios jau didelės ir nerėpė liaudiško religingumo, kuris tiesiog suklestėjo po krikšto.

Karių ir valdovų religija – oficialioji XIII–XIV a. Lietuvos valstybinė religija – veikiai nutrūko.

Bet jos tąsa skirtingomis formomis skirtingais laikais skirtinguose visuomenės sluoksniuose vis dėlto akivaizdi, tik nelabai žinome, kiek autentiškai ta „tąsa tęsėsi“.

Senosios tradicijos tąsa ir atmainos, matyt, buvo skirtingos provincijoje ir miestuose, viename ar kitame regione, kaip minėta, tąsa buvo skirtinga ir laiko požiūriu. Ir negalima nepastebėti, kad nutrūkus karių ir valdovų religijai, oficialiajai valstybinei Lietuvos tradicinei religijai, dar kai kas iš tos tradicijos liko.

tačiau kas? Senoji religija XIII–XIV a. buvo specialus darinys. Tai aristokratų ir karių religija, kitokia ji negalėjo būti; šaltiniuose ji išnyra būtent tokia. Manyti, kad tos religijos sukurta ideologija ir jos gaivinti mitai tiesiogiai nusitęsė į vėlesnius amžius, neturėtume. Valstybinė religija turi savitų ypatumų. Tarkime, sustruktūrintą ir unifikuotą panteoną, oficialius mitus, dinastijų legendas, karingus dievus ir pan.

Jai išnykus (kartu su visu elitu), mitai, jeigu jie ir gyvavo toliau, buvo suprasti naujai ar užmiršti, arba perdirbti į pasakas / sakmes. Tai nereiškė, kad tie mitai „nebeveikė“ ar prarado visą savo religinį-emocinį užtaisą. Pasakos tebeturi savų paslapčių, jos visiškai paveikios dar ir dabar, kaip visais laikais. Romanai, filmai, kompiuteriniai žaidimai irgi yra pasakos.

Trečioji sintezė. Tradiciją perėmė ir modifikavo valstiečių luomas. Kai ką jie turėjo perimti iš senosios oficialiosios religijos, tačiau tikrai ne jos visumą. Tradicija įgavo naują pavidalą ir reiškėsi jau kitokiais būdais. Kultas buvo nutrauktas, vietiniai aukojimai prie akmenų, medžių kurį laiką tebebuvo atliekami, bet greitai iš jų liko tik ritualai, galiausiai apeigos, o dar vėliau – susiliejo su krikščioniškais šventėmis.

Šios sintezės esmė – ir vėl sinkretizmas, tačiau jau nebe kelių senųjų religijų, o valstiečių perimtos senosios religijos tradicijos ir katalikybės. Archajinės formos susiliejo su krikščioniškais.

Tarti „įsiliejo į jas“ turbūt nėra tikslu. Būtent „susiliejo“. Dažna šventė, – ar Joninės / Rasos, ar Jurginės / Jorė, ar Velykos, – šiandien lietuviams atrodo kaip viena ir ta pati šventė. Įvyko sinkretizacija. Dabar dažnas mokslininkas visiškai sąžiningai negali pasakyti, kad tas elementas būtinai atėjo iš pagonybės, o tas iš krikščionybės. Galų gale daug kas atėjo į Lietuvą skirtingais būdais – krikščionybė galėjo atnešti kokį nors vaizdinį, perėmusi jį iš romėnų mitologijos ar net (tarpiniais keliais) iš egiptiečių ar Artimųjų Rytų religijų. O lietuviai šituos dalykus galėjo gauti tiek iš krikščionybės, tiek juos gaudami, atpažinti kaip visiškai „savus“. Sakykime, indoeuropietiškos kilmės. Nebūtinai sąmoningai, bet pajausdami. Atpažindami. Tad krikščioniškos šventės ne veltui susipynusios su pagoniškais. Ir atvirkščiai.

Lietuvoje įvyko dar viena sinkretizacija. Galimas dalykas, ne vien per trumpą, siaurą krikščionybės ir pagonybės jungtį. Ir viena, ir kita tradicija atsinešė Europos ir Azijos pagrindus, ir čia įvyko – ne pirmą kartą – ne dviejų religijų, o keleto religinių tradicijų jungtis. Taigi tai būtų jau *ketvirtoji sintezė*. Lietuvių katalikybė apsti ir votų, ir iki šiandien likusių šventų šaltinių, ir kryžių pakelėse, ir akmenų. Tik atributika pasipildžiusi – prie švento akmens ar šaltinėlio matome Mariją, – bet taip ir turi būti; mylinti deivė, kurios vardas skirtingais laikais įvairuoja, o esmė lieka, ir turi apsireikšti prie šaltinių, medžių, akmenų. Ten, kur tyra gausa. *Tradicijos saugotoja tapo krikščionybė, konkrečiau – katalikybė*. Taigi lietuvių tradicija tęsėsi. Tęsėsi daugiausia modifikuoto kulto tradicija, ritualai, apeigos. Tęsėsi ir dievų funkcijos. Perkūnas – arkangelas, angelas, Elijas, Perkūnas – Dievo tarnas. Vis vien šaudantis, griaudėjantis, važinėjantis savo dviračiu vežimu. Ir taip toliau – panašių dalykų apstu visame folklore.

Tęsėsi medžių, giraičių, pakelių stelių, koplytstulpių kultas. Tęsėsi šventės. Iš dalies galime kalbėti ir apie krikščioniškas šventes, tačiau pats švenčių šventimas, nuo Kūčių, kai po staltiese dedami (slepami) aukojimo pakloto šiaudai, iki Vėlinių, kai tiesiog praktikuojamas protėvių kultas – modifikuotas ir Bažnyčios, ir sovietų, bet išlikęs bene šviesiausia (ne paradoksas) bendravimo su mirusiais, t. y. su protėviais, švente. Laužai kapinėse miniatiūrizavosi, buvo paversti į ugneles ant kapų, bet tai ir yra aukojimo laužų miniatiūros, kaip ir prėskučiai („šližikai“) yra protėviams aukojamo duonos kepalo miniatiūros. Tą tradicijai gyvuojant XVI a. viduryje jautė protestantai, tarkim, ir J. Lasickis, kuris žemaičių dievaičius vardijo greta katalikų šventųjų, drauge nurodydamas, kad ir viena, ir kita yra vis vien stabmeldiški dalykai, kūriniai, o ne Dievo garbinimas. O Martynas Mažvydas 1547 m. įspėjo ganytojus ir ganomuosius savo protestantiško *Katekizmo* pratarmėje, kad esama tiesiog dviejų stabmeldystės rūšių – senosios ir naujosios (BRMŠ II 184). Pagonybės ir katalikybės. Įžvalga buvo teisinga, tačiau padėtį pakeitė jėzuitai, kurie šią tradicijos sintezę su katalikybe sugebėjo apmalšinti, prigesinti ir perkelti į papročių lygmenį.

ŽEMDIRBIŠKA ETIKA

Suprantama, karus aprašantys šaltiniai nesiekia perteikti etnologinės ar religijotyrynės informacijos; jų akiratin patenka kitokie dalykai. To laikotarpio žemdirbių etika mums visai neatsiskleidžia. Ją tenka patiemis atkurti, remiantis liudijimais to tarpsnio, kai lietuviai – karių ir valdovų tauta – pereina prie iš esmės žemdirbiškos gyvensenos. Valstiečio požiūris į dievus yra kitoks. Valstietis iš panteono išsirenka šiek tiek kitokią dievų grandį. Jis kitaip žiūri į dievus. Perkūnas jam svarbus ne kaip karys ar valdovas, o kaip atmosferos ir derlingumo prižiūrėtojas. Fragmentas apie moteris, prašančias Perkūną pagalbos atmosferos reikaluose, yra įdomus – kodėl meldžia moterys? Iš esmės jos prašo derliui palankaus oro, bet galbūt iš to fragmento galima manyti, kad moterys žvelgė į Perkūną per derlingumo garanto prizmę, o vyrai meldė karinės Perkūno pagalbos? Kad ir kaip būtų, Enėjo Silvijaus Pikolominio liudijimas yra jau iš to meto, kai tradicinė religija patiria didžiulį smūgį; gal vyrai tiesiog privalėjo klausyti savo apsikrikštijusių vadų ir patys formaliai apsikrikštiję negalėjo inicijuoti tokio kreipimosi į didįjį kunigaikštį, o moterys buvo socialiai mažiau įpareigosios ir nesusisaisčiusios su karo vadais jokiais priesaikomis.

XVI–XX a. žemdirbiškuose ritualuose moterys ir vyrai kartais veikia drauge, bet paprastai moterys siejamos su namų židiniu, Gabija, Žemyna, moteriškų kultų reliktais; moterys dažniausiai sergsti žiniuonystės paslaptis ir magiją. O vyrai atlieka ūkio galvos, visos šeimos patriarcho funkciją; vyras, tapęs *gaspadoriumi* (plg. sen. ind. *Grihaspati*), reprezentuoja visą šeimyną prieš dievus per svarbiausias metų šventes, sėjos pradžios ir derliaus nuėmimo apeigas; vyrai perima žynių funkciją ir vadovauja ritualinėms vaišėms.

Lietuvių tautosakoje apie žmogaus atsiradimą pasakojama dvejopai: žmogus arba nulipdomas (veikiausiai biblinis motyvas), arba išspjaunamas.

Išties žmogus etiologinėse lietuvių sakmėse sukuriama iš Dievo seilių, šiam atsitiktinai nuspjovus. Tai archajiškas vaizdinys, taip pat būdingas ir kitoms tautoms; tik visa lietuvių antropogonija berods tuo ir baigėsi, kaip didele dalimi – ir nuo šitokio egzistencinio atspirties taško startuoti privalanti archajinė antropologija. Bent jau peršasi toks įspūdis. Antra vertus, mes daugiausia mąstome vadovaudamiesi savais stereotipais, o vienas šiuolaikinių stereotipų – spjaudytis negražu. Tad ir žmogaus atsiradimas mums atrodo pesimistiškai nuspalvintas. Tačiau taip, pavyzdžiui, neatrodė seniesiems egiptiečiams: vienoje iš egiptiečių teogonijų pirmųjų dievų porą, Šu ir Tefnut, pirmadievis Atumas sukuria būtent dusyk nuspjaudamas. Taip iš spjūvio atsiranda pirmieji dievai, pirmoji pora. Gal dėl to lietuvių sakmėse kiek svyruojama – spjaunant sukuriama pirmieji

žmonės ar pirmasis žmogus, tačiau spjūviu sukuriamas ir Liucius, matyt, uždengęs kažkokią archajišką ikirikščionišką esybę ar esybes. Toliau lietuvių tautosakoje viskas maždaug aišku – tolesnius procesus nupasakoja lietuvių etiologinės sakmės, prie kurių čia neapsistosime, nes jos pakankamai jau nagrinėtos.

Vis dėlto kai kas lieka už etiologinių sakmių ribų. Tarkime, mes matome akimirką, kai Dievas išmoko žmones vieno ar kito darbo, ar greičiau pamoko, kaip Dievas laimina žmogaus darbą, ir be šio palaiminimo nieko žmogui neišeis. Net geriausioje žemėje sėdamas derliaus nesulauksi, jei nelaimins Dievas.

Etiologinėse sakmėse – taip, kaip jos dabar išdėstytos ar išsidėstė, – trūksta vienos grandies, o gal ir kelių; šios grandys turėtų susidėstyti į maždaug tokią visumą: kaip žmogus turi gyventi toliau ir kaip jis turi elgtis pasaulyje, jam duotame ar jo paveldėtame, kaip jis turi palaikyti santykį su Dievu, dievais, su aplinka – tiek gamtine, tiek socialine.

Besiperšantis atsakymas – žmogus turi elgtis dorai – yra ne toks jau banalus. Jis nurodo į ištisą reikšmių klodą ir iš esmės yra teisingas.

Lietuvių etiologinių sakmių Dievas, vaikščiodamas po sodybas, rūščiai ir žiauriai baudžia tuos, kurie apsileidę, pritingi, nepagirdo, nepamaitina elgetų. Už lengvą pajuoką, už pagailėtą pieno šlaką žmogus akimirksniu gali būti nutrenkiamas į gyvūno – žvėries ar gyvulio – būklę. Toks žiaurumas mums atrodo nepamatuotas, akivaizdžiai neadekvatus menkam nusizengimui. Ir tai teisinga: jei mes tokį žiaurumą priskiriame Dievo charakteriui, jis tikrai mums atrodo žiaurus, abejingas kančiai, primityvus rigoristas, senas niurzga. Bet jei žvelgiame kitu aspektu, t. y. žvelgiame kaip į pamokomus pasakojimus, turinčius socialinę funkciją, išryškėja kitkas. Dievas baudžia žmones, kurie tampa pavojingi bendruomenės funkcionavimui. Šykštuolis, tinginys, apsileidėlis, pikčiurna, nesvetingas asmuo savo interesus iškelia aukščiau už bendruomeninius, nes dalį savo pareigų jis permeta kitiems, tarkime, svečio ar elgetos, ar pavargėlio išlaikymą. Visa tai, kas nedora, kenkia visuomenei (bendruomenei, genčiai). Tai socialinis baudžiančio, pikto Dievo paveikslo aspektas.

Yra ir kitas – gal svarbiausias – t. y. religinis.

Atrodo keista ir yra keista, kai, pvz., Dievas baudžia motiną, pagailėjusią elgeta pasivertusiam Dievui seneliui šlakelio pieno, nes pieno vos pakanka jos pačios vaikams, ji už bausmę paverčiama kiaule. O šit žmogus, iš paskutinės grūdų saujos išviręs atvykėliams iš dangaus košę, papjovęs jiems pavaišinti paskutinę karvę, gausiai apdovanojamas. Tokių pavyzdžių randame gausybę.

Gal, norint susigaudyti, vertėtų pradėti nuo dieviškos malonės (dievų malonės) koncepcijos, daugelyje religijų labai ryškios ir iš esmės nulemiančios patį kulto egzistavimą. Aukojimas yra visų pirma ko nors atsisakymas; žmogus niekada negyvena taip gerai, kad jam nebūtų gaila skirtis su savo darbo vaisiais – aukomis. Išmalda, prašalaičio sušelpimas – irgi ta pati auka. Žmogus duodamas, atiduodamas, dovanodamas patenka į srautą – dieviško dovanojimo srautą, jis atiduodamas ir gauna. O kaupdamas, priešingai, nei atrodytų sveikam protui, jis nelaimi. Šykštuolis sukaupia daugiau turtų, tai tiesa, bet akistatos su Dievu seneliu ar elgeta akimirką – turiu omenyje, su Didžiuoju Elgeta, – jis virsta šešku ar rupūže.

Dalijimas žmogų įtraukia į malones ir gėrybes dalijančių ir gausinančių dievų ir protėvių srautą, egoistinis kaupimas be dalijimo religiškai išstumia jį iš malonės lauko ir nuo to laiko jis gali pasikliauti vien savimi, o tai ne tik pavojinga, bet ir egzistenciškai nejauku. Dalijimas ir kaupimas neatsiejami, tai dangaus ir žemės „medžiagų apykaita“, gausinantis ragas.

Kodėl akcentuoju *dorumą* – *nedorumą*? Manau, kad tai ne vien etikos kategorija. Tai pirmiausia griežtai religinė kategorija, todėl, siekiant suvokti religinius dalykus, ją reikėtų giliau apmąstyti.

Mentaliteto rekonstrukcijose mums dažnai kelią pastoja ideologemos: pirmoji – lietuvis žemdirbys

ir jis yra doras, darbštus, religingas. Į kitas ideologemas nelįsime. Imkime tik antrąją mums svarbią ideologemą: teiginys, jog lietuvis žemdirbys – doras, darbštus, religingas, yra ideologema. Tai yra mes kalbėdami apie dorybėmis pasižymintį žemdirbį kartojame XIX a. ideologinį stereotipą, veikiausiai S. Daukanto paleistą, o realybė niekada nesutampa su ideologiniais teiginiais.

Vis dėlto kai ką mes galime verifikuoti. Bent jau patikrinti kelis žemdirbiškos etikos punktus. Kokia iš pačios žemdirbystės, valstietiško būvio kyla etikos sistema?

Kas tiesa, tas tiesa – laisvas žemdirbys privalo būti doras, t. y. sekti savo bendruomenės gyvenimo pavyzdžiu, ideologija, atitikti etinį bendruomenės nario archetipą. Bendruomenė negali leisti savo nariui gyventi pagal laisvai pasirinktą modelį – tų elgesio modelių yra keli ar keliolika (nuo piemens iki gaspadoriaus ar skerdžiaus, ar kaimo žynio), žmogus pagal amžiaus tarpsnius juos pereina, įgydamas skirtingos egzistencinės patirties. Sakyčiau, ir dvasinės. Piemenų ritualai, skerdžiaus patirtis (skerdžius jaunimą, tarkime, dar ir XIX–XX a. supažindindavo su archajiška religine pasaulėžiūrine terpe, senųjų ritualų reliktais, maginės pasaulėžiūros pradmenimis – tokia būdavo pirmoji žmogaus „katekizacija“ ir panašiai); beje, gana įdomi būtų tema – kokius gyvensenos modelius keisdavo valstietis bei valstietė ir kokius potyrius bei informaciją įgydavo? Elgetos ir gaspadoriaus, gaspadinės, skerdžiaus, netekėjusios merginos, nevedusio vaikino, paauglio religinės priedermės bei religiniai potyriai juk turėjo skirtis ir turbūt skyrėsi.

Žemdirbys negali nebūti darbštus – jokia tinginystė neįmanoma, kai už kelių dienų ar savaitės apsileidimą po pusmečio žmogui gali tekti sumokėti bado mirties kainą. Žemdirbys negali nebūti religingas – jo derlius priklauso nuo dievų, todėl kiekviena derliaus ar sėjos šventė yra religinio pobūdžio ir visas žemdirbio kalendorius yra religinis. Tad tikrai turime konstatuoti – lietuvis žemdirbys visada privalėjo būti doras, darbštus, religingas.

Tai – ne pakibusi ideologema, tai – realija. Sakyčiau, esminė senosios egzistencijos realija ir kaip tokia perdėm religinė. Visi šie elementai religiniai. Manau, kad dorumas, kaip bendruomeninės ir asmeninės etikos laikymasis, yra akivaizdžiai susijęs su religine terpe, etika visada yra religiškai motyvuota ar bent jau religiškai sankcionuota. Gal ne iš pirmo žvilgsnio viskas aišku dėl darbštumo. Religinė jo motyvacija, religinis užnugaris – ne visada akivaizdūs.

Pasakose neretai matome dvi mergaites, kurių vieną antgamtinė būtybė apdovanoja už darbštumą, o kitą nubaudžia už apsileidimą, todėl galime teigti, kad tokia pasaka turi socialinį užtaisą, ji tiesiog pamoko bendruomenės narius, kad už darbštumą atsilyginama, apdovanojama (jei jau ne meška ar požemių būtybė atsilygins, pats darbštumas duos vaisių), o apsileidimas, tingėjimas tinginį priveda prie fizinio išnykimo ribos, – tai irgi tiesa.

Vis dėlto darbas, ypač žemdirbio darbas, atrodo, turi religinį pobūdį.

Viena iš Gervėčių apylinkėse užrašytų pasakų tai akivaizdžiai patvirtina:

„Kap buvo dziedas su bobu, ir turėjo anys gaspadorstvy. Tadu nuvėjo anys až medžio sėcie kviečių. Nu, ir pasėjo tas dziedas kviečius. Nu, ir anas nenuveina ir nenuveina tįnai tų kviečių pažiūrėt. Nu, ir jiem parūpo, kad jau reikia pažiūrėt, ar gražūs“ (*Gervėčių pasakos*, 14). Iš karklyno juos kažkas pradeda „strošyc“. Jie išsigandę ima bėgti, bebėgdami sutinka elgetą, kuris apsiima jiems padėti, prisirenka akmenų ir jais svaido į krūmą, iš kurio „strošyta“. Šitai jis nukauna „labai margą“, didelį *katingą*. Margumas, dydis, nejprastumas, karklynas – tai požymiai, akivaizdžiai nurodantys į chtonišką būtybę, nesunku suvokti – Velnią. Na ir tas „strošijimas“ panašus į velnišką ir chtonišką:

– Paū, kas tį aina?

Paū, dziedas su bobu.

Paū, nusuksiu galvų,

Paū, padėsiu po kelmu,

Paū, pats nulėksiu,
Paū, karklynuosan,
Paū, mindrynuosan.

Elgeta pasakose atlieka Dievo, žynio ar, tarkime, sakralaus patarėjo funkciją, ir šiuo atveju įdomi elgetos pozicija velnio / katino atžvilgiu; margas didelis katinas gąsdina senelius, kai šie eina pasižiūrėti kviečių lauko (todėl dirbamos žemės pobūdis iškyla kaip dieviškos, dievams skirtos teritorijos). Velnias karklyne, krūmuose (neapdirbta, chaotiška erdvė) veikia prieš tvarką, kišasi ir trikdo žemdirbišką veiklą. Čia ne atsitiktinai pasakyta, kad seneliai nuėjo „až medžio sėcie kviečių“. „Už medžio“ reiškia „už miško“, t. y. šitaip įeinama į velnio domeną, ir nieko keista, kad „katinui karklyne“ tai nepatinka. Šitaip žemdirbiška organizacija, tvarka pastūmėjama į chaoso ar chtoniškojo pasaulio pusę, – akivaizdu, kad tai išprovokuoja atsakomąją reakciją. Seneliams padėjęs elgeta, tvarkos, sakralinės sferos atstovas, užmuša velnią akmenimis (akmens / dangaus sąsaja mums jau puikiai pažįstama).

Taigi žmogus, dirbdamas žemę, susilaukia dangiškų jėgų pagalbos bei chaoso galių priešiško. Jam padeda organizuotos, dieviškos, sakralios pusės atstovai. Labai įdomus pasaką baigiantis motyvas, čia lyg ir savaime nebūtinai. Padėjusį elgetą galima apdovanoti, padėkoti, pavalgydinti, ir tas elgeta turėtų pranykti, juolab intriga išspręsta, siužetas pasibaigęs. Tačiau ne: javams subrendus, seneliai juos nupjauna, išdžiovina, parsiveža, iškulia, veža malūnan – ir paskui, paskerdę kiaulę, prisipirkę degtinės, susiprašo visus savo prietelius ir pasikviečia tą patį elgetą. Tai tiesiog derliaus šventės, padėkos ritualo modeliavimas, ši pasaka religiška stipriai suręsta, ji neturi konkretizuoto mito požymių, o akivaizdžiai priklauso tam mitologiniam laukui, kuris grindžia padėkos, derliaus ritualus. Darsyk pažymėkime: elgetai dėkojama rudenį, javus iškūlus ir sumalus, paskerdus kiaulę.

Taigi žemdirbiškas mentalitetas darbštumui ar veikiau pačiam darbui suteikia sakralinę galią; darbštumas – tai suintensyvėjęs, pakilus darbavimasis. Jis susilaukia dangiškų jėgų, beje, ir blogųjų galių, dėmesio, o tai savaime rodo, kad darbas, darbštumas religiška reikšmingi.

Mes sakralinį santykį su darbu beveik užmetę, bet manyčiau, kad nėra neįmanomi samprotavimai apie lietuvių suprastą ar bent jau stipriai nujautą religinę darbo vertę. Čia kai kas panašaus į *Radža jogą* ar į Zaratustros mokymą, ypač į pastarąjį – Ahūra Mazdai, didžiajam Viešpačiui, priklauso ariama žemė ir ganyklos, o dykros, šabakštynai, nedirbama žemė yra Arimano, blogio valdovo, viešpatija. Zaratustrizmo išpažinėjas, raudamas kelmus, plėsdamas dirbamos žemės plotus, drauge plečia Ahūra Mazdai priklausančią teritoriją, mažina Arimano karalystės valdas. Manau, kad tokį suvokimą aptinkame ir minėtoje pasakoje.

Taigi dora, darbštumas, religingumas – kertiniai žemdirbiškos pasaulėžiūros akmenys, per šiuos principus sakralybė pereina į profaniškąją sritį. Žmogus vokia religinę savo elgesio potekstę ir net profaniškoje erdvėje gali religiška elgtis. Juolab kad laikantis doros ir darbštumo idealų pereinama į sakralumą, doras ir darbštus žmogus tampa religiniu asmeniu.

Kitaip neįmanoma, kitaip asmuo bendruomenėje funkcionuoti tiesiog negali, kitaip jis iškrinta iš metafizinių ir fizinių realijų konteksto – tarkim, prekiautoju tapęs asmuo jau nebėra bendruomenės narys. Žinoma, reikia pridurti, kad ši visuma be trikdžių veikia tik uždaroje terpėje, neturinčioje kontaktų su priešiška aplinka, nepatiriančioje egzistencinio, tarkime, kitos religijos ar tobulesnės civilizacijos iššūkio.

Panašaus iššūkio atveju etinė tobula visuma yra pakoreguojama: žmogus yra doras – bet tik jo elgesys su savais, savo bendruomene, – darbštus – bet tik dirbdamas sau ar bendruomenei, religingas – bet tik savo bendruomenės religingumo prasme. Su bendruomene konfliktuojanti kita jėga ar galių visuma sąlygoja tai, kad bendruomenė, norėdama išsilaikyti, privalo demonizuoti naujai

išnirusią slegiančią visumą ir taikstytis su faktu, kad atitinkamai demonizuojama ji pati.

Tada atsiranda ideologija, kuri jau nebe kaimiška, nebe bendruomeninė – atsiranda valstybinis ideologizavimas, kurio padarinys – doros priežiūrą perima teisė.

Gintaras Beresnevičius, *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 70–73, 133–138.